

ISSN 1814 - 6961

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2020, № 2 (90)

2 /2020

Журнал Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің (ҚР БҒМ БҒБК) ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізіміне кіреді.

Бас редакторы:

Зиябек Қабылдинов

Редакциялық алқа:

Абдрахманов Толобек Абылович, т.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан)

Акинер Ширин, т.ғ.д., Лондон университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Асылбекова Жамиля Мәлікқызы т.ғ.д., профессор, Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан)

Аяган Бүркітбай Гельманович, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институты

Әбусейітова Меруерт Хуатовна, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р. Сулейменов атындағы Шығыстану институты «Тарихи материалдарды зерттеу орталығының» директоры, ҰҒА корр.-мүшесі (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан, т.ғ.к., профессор, ҚР Мемлекеттік музейінің директоры (Қазақстан)

Әжіғали Серік Ескендірұлы, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Буканова Роза Гафаровна, т.ғ.д., профессор, Уфа қаласындағы Башқұр мемлекеттік университеті (Ресей)

Голден Питер Принстон университетінің профессоры (АҚШ)

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы, т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дүние жүзі тарихын зерттеу» орталығының директоры, Германиядағы Геттинген университетінің құрметті профессоры (Қазақстан)

Исмағұлов Оразақ, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Ламин Владимир Александрович, т.ғ.д., профессор, РҒА корр.-мүшесі, РҒА Сібір бөлімінің Тарих институты (Ресей)

Мансура-Хайдар, профессор (Үндістан)

Масов Рахим Масович, т.ғ.д., профессор, А. Дониш атындағы Тарих, археология және этнография институты (Тәжікстан)

Мұқтар Әбілсейт Қапизұлы, т.ғ.д., профессор, Атырау қаласындағы «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының директоры (Қазақстан)

Навроцкий Карл, PhD докторы, Гданьск қаласындағы екінші дүниежүзілік соғыс музейінің директоры (Польша)

Осман Мерт, Ататүрк университетінің профессоры (Түркия Республикасы)

Сидхарт С. Саксена, Кембридж университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Сон Ен Хун, Хангук шет тілдер университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы, т.ғ.д., профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Якуб Алексей Валерьевич, т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университет (Россия)

Редакционная коллегия журнала

Абдрахманов Толобек Абылович, д.и.н., профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусейітова Меруерт Хуатовна, д.и.н., профессор, член корр. НАН РК, директор центра «Исследование исторических материалов» института Востоковедения имени Р. Сулейменова Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Акинер Ширин, д.и.н., профессор Лондонского университета (Великобритания)
Алимбай Нурсан, к.и.н., профессор, директор Государственного музея Республики Казахстан(Казахстан)

Ажигали Серик Ескендирович, д.и.н., профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Асылбекова Жамиля Маликовна, д.и.н., профессор, Университет международного бизнеса (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гельманович, д.и.н., профессор, Институт истории государства Министерства образования и науки Республики Казахстан Комитет науки

Буканова Роза Гафаровна, д.и.н., профессор Башкирского государственного университета г. Уфа (Россия)

Голден Питер, профессор Принстонского университета (США)

Жумагулов Калкаман Турсынович, д.и.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, директор «Центра по изучению Всемирной истории», Почетный профессор Геттингенского университета в Германии (Казахстан)

Исмагулов Оразак, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Еимухамедович, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Ламин Владимир Александрович, д.и.н., профессор, член корр. РАН, директор Института истории Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Мансура-Хайдар, профессор (Индия)

Масов Рахим Масович, д.и.н., профессор институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша (Таджикистан)

Муктар Абилсейт Капизулы, д.и.н., профессор, директор государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» в городе Атырау (Казахстан)

Навроцкий Карл, доктор PhD, директор музея Второй мировой войны в г. Гданьск (Польша)

Осман Мерт, профессор Ататюркского университета (Турция)

Сидхарт С. Саксена, профессор Кембриджского университета (Великобритания)

Сон Ен Хун, профессор университета иностранных языков Хангук (Южная Корея)

Сыдыков Ерлан Батташевич, д.и.н., профессор, ректор Евразийского национального университета имени Л.Гумилева. (Казахстан)

Якуб Алексей Валерьевич, д.и.н., профессор, ректор Омского государственного университета имени Ф.М. Достоевского(Россия)

Editorial Board of the Journal

Abdrahmanov Tolobek Abylovich Doctor of Historical Sciences, professor, Rector at the I. Arabayev State university (Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna, Doctor of History, professor, Corresponding Member NAS RK, director of the Center for the Study of Historical Materials at the Institute of Oriental Studies named after R. Suleimenov of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee (Kyrgyzstan)

Akiner Shirin, Doctor of Historical Sciences, Professor of London University (Great Britain)

Alimbai Nursan, Doctor of History, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Asylbekova Zhamilya Malikovna Doctor of Historical Sciences, professor at University of International Business, Almaty (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich, Doctor of History, Professor, Institute of State History of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee

Azhigali Serik Eskendirovich, Doctor of History, professor, C.C. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Science Committee Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Bukanova Roza Gafarovna Doctor of Historical Sciences, professor at Bashkir state university. Ufa (Russia)

Golden Peter, a professor at Princeton University (USA)
Zhumagulov Kalkaman Tursynuly, Doctor of Historical Sciences, Academician, professor of Al-Farabi Kazakh National University, Director of the Research Center on World History Studies, Emeritus Professor of German Gottingen University (Kazakhstan)
Ismagulov Orazak, Doctor of Historical Sciences, professor. Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Kumekov Bolat Yeshmukhameduly, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Lamin Vladimir Alexandrovich, Doctor of History, professor, Corresponding Member. RAS, director of the Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (Россия)
Mansura-Haydar, professor, (India)
Masov Rakhim Masovich, Масов Рахим Масович, Doctor of Historical Sciences, professor A Donish Institute of History, archeology and Ethnography (Tajikistan)
Muktar Abilseit Kapizuly, Doctor of Historical Sciences, professor, Director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" in Atyrau (Kazakhstan)
Navrocki Karl PhD, Second world war museum director in Gdansk (Poland)
Osman Mert, professor of the Atatürk University (Turkey)
Sidhart S. Saxena, professor at Cambridge University (Great Britain)
Son Yong Hong, a professor of the Hanguk University of Foreign Languages (South Korea)
Sydykov Erlan Battashevich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the L. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan)
Jakub Aleksei Valerievich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the Omsk state university named after Dostoevski F.M. (Russia)

Жауапты редактор:

Айжамал Құдайбергенова

Редактор:

Бота Жүнісова

Компьютерде өңдеуші және дизайнер:

Венера Зикирбаева

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 272-46-54
E-mail: Otanhistory@gmail.com
Электрондық мекен-жай:
<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.
Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде 1998 ж.
9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәулігіне ие болды.
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да
көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

ҒТАМР 03.41.91

**НАУАКЕСКЕН, БОЛЫССАЙ ЖӘНЕ ҰЗЫНКҮНГЕЙ
ЖАРТАСТАРЫНДАҒЫ АРҚАР БЕЙНЕСІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ
ТҮСІНДІРМЕСІ**

Амаргазиева Асель Жаксылыкбаевна
Гуманитарлық ғылымдарының магистрі,
«Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің бас қор сақтаушысы,
Есік қ., Қазақстан. E-mail: klio_7@mail.ru

Андатпа. Мақалада 2017-2018 жылдары «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің «Жетісу сақтарының идеологиясы мен мифологиясы» атты ғылыми-қолданбалы жобасының аясында зерттеу нысанына айналған Кетпен жотасының солтүстік беткейіндегі Науакескен, Болыссай, Ұзынкүнгеі сайларынан табылған петроглифтердегі ерекше қашалған арқар бейнесінің семантикасын ашып көрсету, сондай-ақ арқар жануарына қатысты космологиялық түсініктерді талдау, олардың қолданбалыөнер мен петроглифтердегі көріністерінің мәнін ұғыну, мифтік желісітегі оқиғалар, әңгімелер мен атаулары қарастырылады. Сонымен қатар, бұған дейінгі көне дүниетаным бойынша арқар бейнесіне қатысты ғалымдардың зерттеулері мен көз-қарастары, ондағы ортақ пікірлері негізге алына отырып ғылыми тұрғыда тұжырым жасалынған: тақтатастардағы арқар бейнесі ежелгі тайпалардың діни наным-сенімдерімен тікелей байланысты; Жартастарда жануардың фигурасы осы жануарға табынушылықтан емес, табынушыға жеткізуші, соның образын тасымалдаушы ретінде қашалған, яғни Құдайға қасиетті жануарлар арқылы ғибадат ету мақсатында.

Кілт сөздер: арқар, миф, дүниетаным, идеология, өнер, петроглиф, археология.

МРНТИ 03.41.91

**К ВОПРОСУ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА
АРХАРА В ПЕТРОГЛИФАХ УЩЕЛЬЯ НАУАКЕСКЕН,
БОЛЫССАЙ И УЗЫНКҮНГЕЙ**

Амаргазиева Асель Жаксылыкбаевна
Магистр гуманитарных наук, Главный хранитель фонда
Государственного историко-культурного заповедника-музея «Иссык»,
г.Есик, Казахстан. E-mail: klio_7@mail.ru

Аннотация. В статье раскрывается семантика изображений архара, обнаруженных на петроглифических скоплениях урочище Науакескен (ранее не известных в науке), Болыссай и Узынкунгей на северных склонах Кетменского хребта, ставшими в 2017-2018 гг. объектами исследований научно-прикладного проекта «Идеология и мифология саков Семиречья» Государственного историко-культурного заповедника-музея «Иссык». Также дается анализ космологических представлений и их проявление в прикладном искусстве и петроглифических изображениях древних насельников этой местности.

Кроме того, был сделан научный вывод, основанный на взглядах и исследованиях ученых о понимании и общих представлениях древнего населения об образе архара. Нет сомнений в том, что образ архара в петроглифах напрямую связан с религиозными убеждениями древних племен; Образы животных в искусстве сакского мира, не свидетельствуют о том, что был культ этих животных и поклонения им, оно воспринималось как посредник и носитель образа поклонения Богу.

Ключевые слова: арқар, миф, мировоззрение, идеология, искусство, петроглиф, археология.

IRSTI 03.41.91

**NAUKESKEN, BOLYSSAI AND UZINKUNGEY PETROGLYPHS
THE ARGALI IMAGES SEMANTIC INTERPRETATION ISSUES**

Amargazieva Assel Zhakslykbaevna

MA. State Historical and Cultural Reserve-Museum «Issyk» Esik,
Kazakhstan. E-mail: klio_7@mail.ru

Abstract. The article reveals the argali images semantics, which were founded on the (previously unknown to science) petroglyphic clusters of the tract Nauakesken, Bolyssai, and Uzinkungey of the Ketmen Ridge. Then they became the objects of the scientific research project “Ideology and mythology of the Saks of Semirechye” held by State Historical and Cultural Reserve-Museum “Issyk”. The analysis of cosmological representations and their manifestation in applied art and images of ancient inhabitants on the petroglyphs are also given.

In addition, a scientific conclusion was done based on the views and studies of scientists about the understanding and general ideas of the ancient population about the image of argali. There is no doubt that the image of argali in petroglyphs is directly related to the ancient tribes religious beliefs. The images of animals in the art of the Sak’s world do not indicate that there was a cult of these animals, worship of this animal, it was perceived as a mediator and carrier of the image of worship of God.

Key words: argali, myth, worldview, ideology, art, petroglyph, archeology.

Кіріспе. Археологиялық олжалар мен мифологиялық аңыздар тығыз логикалық байланысқа ие материалдық және рухани мәдениет феномены (күбылысы) болып табылады. Бұл өзара екі байланысты анықтау үшін, ең алдымен, ежелгі көркемдік мәдениетке түрткі болған мифке назар аудару қажет.

Мифтер – олар дүниенің жаратылысы, тіршіліктің қалай, қайдан пайда болғандығы, оның себебі мен салдары, қоршаған ортаның сыр-сипаты туралы айтылатын, адамзаттың «сәбилік» санасының нәтижесінде пайда болған ғажайып әңгімелер, аңыздар, намым-сенімдер, түсініктер (Бабалар сөзі, 2011:5). Мифтерді саз тақтайшалардан, папирустардан, тастан және тіпті қыштан жасалған ыдыстардан оқуға болады (Идеология и мифология саков Семиречья, 2017:8). Алайда халқымыздың мифтік желісіндегі аңыз-әңгімелері ұрпақтан-ұрпаққа ауызша жеткендіктен күні бүгінге дейін толыққанды зерттелмей, ұмыт қалып келеді. Мифтер халқымызға сан ғасырлар рухани азық болумен бірге көркемөнер туындыларын дүниеге әкелуге себеп болды. Ата-бабаларымыздың ой-санасының айғағы боларлық көркемөнер туындыларының бірі – жартас суреттері. Ежелгі дәуірде барлық рухани қызмет түрлері өнермен байланысты және өнер арқылы баяндалып келген.

Мифологиялық және идеологиялық көзқарастарды қайта қалпына келтіру үшін жартас суреттерін дереккөз ретінде зерттеу, олардың мәнін талдау және түсіндіру арқылы ашу, ежелгі тұрғындардың рухани-дүнетанымдық құндылықтар жүйесінің жалпы даму заңдылықтарын анықтау маңызды болып табылады (Идеология, 2017:9). Яғни, фольклордың археологиядағы көрінісін анықтау арқылы мифті қалпына келтіруге болады.

Ғажайып өнер туындыларының (петроглифтердің) шоғыры Кетпен жотасының солтүстік беткейіндегі Науакескен, Болыссай және Ұзынкүнгеі сайларында орналасқан. Кетпен жотасының (Ұзынқара) петроглифтері алғаш 1885 жылы Жетісу облысының әскери губернаторы жанындағы арнайы тапсырмалардың жауапты қызметкері, шығыстанушы және әуесқой археолог Н.Н. Пантусов еңбектерінде кездеседі. Н.Н. Пантусов 1882 жылы Құлжа аумағын Қытайға беру жөніндегі комитеттің мүшесі болған, сондай-ақ Қытайдан Іле алқабына қоныс аударған ұйғырларды орналастыру мәселелерімен айналысқан Ресей ғалымы. Н.Н. Пантусов Кетпен тауының теріскей баурайының Дардамты ауылына қарасты шатқалдағы петроглифтердің шағын шоғырын анықтап, зерттеу жүргізген. Тас бетіндегі өнер туындыларындағы аң-жануар

бейнелерінің сызбаларын жасап, қысқаша сипаттама берген.

Араға ұзақ жылдар салып Ұзынқара петроглифтерін түркітанушы, филология ғылымдарының докторы А.С. Аманжолов зерттей бастаған. Ғалым көне руна жазуларын іздестіру мақсатында 1964 жылы Қазақ КСР ҒА жүргізген этнографиялық және археологиялық кешенді экспедициясына мүшелік етіп, барлау жұмыстарының барысында жартастар мен жекелеген қойтастардан үш көне түркі жазуы, жирмаға жуық таңбалар мен көптеген жартас суреттерінің шоғырын анықтаған. Айта кетсек барлығы 18 нысан: Терексай, Болыссай, Садыр, Ұзынкүңгей, (Үлкен Ақсу), Кептер (Кіші Ақсу), Қаратас, Уарыз, Надыр, Әшірхан, Ақтана (Ауат байырғы атауы Баян-қазақ), Нұражы (Тиірмен), Ақтам, Тамғалытас (Дардамты), Асалы, Пиязды (Сұңқар), Сәуір, Сетем, Лақ жеген шоқы (Үлкен Кетпен) жыра, сайларында орналасқан. Соңғы жылдарда М. Найманбаев, А.Н. Маряшев сынды ғалымдар Дардамты ауылына қарасты жартас суреттеріне зерттеу жүргізіп, археологтар мен туристердің назарын аудару мақсатында GPS- координаттарын интернет желілеріне белгілейді. Алайда жоғарыда аталған Жетісу жеріндегі басқа да нысандар сынды бұл аймақтың петроглифтеріне толыққанды жүргізілген зерттелулер жөнінде ауқымды еңбектер жарық көре қойған жоқ.

Аманжолов А.С. атап көрсеткен 18 нысан қатарына Болыссай және Ұзынкүңгей сайларының петроглифтері енгенімен, Науакескен нысаны мақалада көрсетілмейді. Демек бұл «Есік» қорық-музейінің жүргізген «Жетісу сақтарының идеологиясы мен мифологиясы» – қолданбалы жобасының аясында 2016 ж. бастап ғылыми ортаға белгілі бола бастады деуге болады. Аманжолов А.С. «Древние надписи и петроглифы хребта Кетмень (Тянь-Шань)» мақаласында біз қарастырып отырған Ұзынкүңгей петроглифтерін Садыр деген атпен берген. Мұның себебін аталмыш нысандарға толығырақ зерттеу жұмыстарын жүргізгенде қарастыратын боламыз.

«Есік» қорық-музейінің қызметкерлері жүргізген барлау-іздетіру жұмыстарының барысында жоғарыда көрсетілген үш нысан орналасуына байланысты реттік нөмірмен нөмірленген. Мысалы, Науакескен петроглифтері №1-ші, Болыссай №2-ші, Ұзынкүңгей №3-ші нысан болып белгіленіп, ондағы суреттер орналасуы бойынша топтастырылды.

Бұл сайлардағы петроглифтердің хронологиялық шеңбері қола мен этнографиялық дәуір аралығын қамтиды. Суреттер қара-қоңыр марганецті темірленген қоңырқай түспен көмкерілген эффузивті жыныстарының жалпақ бетіне салынған. Орындау техникасында нүктелеу (пикетаж) және сызу әдістері қолданылған.

№ 1-ші және 3-ші нысанында суреттердің көпшілігі таудың бөктерінен жалына (басына) қарай орналасқан тақтатас бетіне салынған. № 2-ші нысанда петроглифтер сай етегін бөктерлей орналасқан жартас бөліктерінде кездеседі. Тақтатас беттеріндегі гравюраларда Жетісу жартас суреттеріне тән бұғы, қос өркешті түйе, арқар, таутеке, ит, қасқыр, шаман, садақшы, салт атты, бұқа және аңшылық пен шайқас сахналары, өрмекші фигуралары кездеседі. Олардың ішіндегі біздің негізгі зерттеу тақырыбымызға айналған арқар фигурасы болап отыр.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылып отырған материал археологиялық зерттеулер нәтижесінде анықталған объект болып табылады. Тақырыпқа талдау жүргізу барысында археолог, тарихшы және фольклортанушы ғалымдардың арқар жануарының адам өміріндегі дүниетанымдық тұрғыдағы алар орыны хақында айтылған ойлары мен тұжырымдамалары басты назарға алынды. Сондай-ақ, мақаланы жазу кезінде археологиядағы дәстүрлі: сипаттау, салыстырмалы типологиялық талдау, ұқсастықтарды іздеу, өз тұжырымдаманды ұсыну әдістері қолданылды.

Талқылау. Біз басты назарға алған үш нысандағы ерте темір дәуіріне тән арқар бейнелерінің ерекшелігі – жануардың қос мүйізі шеңберлене ішіне қарай бірнеше шиыршықталған (шимай өрнегі іспеттес. Ө.Жәнібеков) (сурет 1,2,3). Науакескен нысанында №3 топтың ортаңғы белінде орналасқан жебе ұшына ұқсас тас тақтадағы тауешкі, бұғы бейнелерінен тұратын композицияда 12-22 см. аралығында 6 арқар, Ұзынкүңгей сайының №2-3-ші топтарындағы күрделі композицияда 30-80 см. аралығында 6 арқар, Болыссайдан сирек болсада осы стильдегі арқар бейнесі жеке тақтатастарда табылды. Әсіресе Науакескен сайы мен Ұзынкүңгей жырасының

петроглифтерінен көп ұқсастық анықталып отыр.

«Арқар бейнесінің жартастарға мұндай ерекше қашалуы және жетекші сурет ретінде бейнеленуінің астарында не жатыр?» деген мәселеге тоқталамыз. Жартас суреттерін зерттеудегі күрделі мәселелердің бірі – ондағы сюжеттердің семантикасына интерпретация жасау болып табылады. Сақ кезеңінің петроглифтерін зерттеуші мамандарының ондағы бұғы, жылқы, қасқыр, бұқа бейнелерін мифологиялық тұрғыда жүйелеп, талдау жасағанымен, арқар бейнесіне аса ден қоймағанын байқаймыз. Сол себепті де, біз төменде біршама мысалдар келтіре отырып, петроглифтегі арқар семантикасына интерпретация жасаймыз.

Нәтижелер. Жартастағы арқар бейнесінің ежелгі тайпалардың діни наным-сенімдерімен тікелей байланысты екеніне күмән жоқ. Яғни қарастырылып отырған петроглифтер ежелгі қоғамның рухани танымын көрсететін полисемантикалық таңбалары болып табылады. Ежелгі заманда дүниені танып-білу диалектикалық және амбиваленттік негізде болған. Дәлірек айтқанда түрлі күдіретті қасиетке ие элементтер жануарлардың бейнелеріне ендірілген, яғни, олар нақты тотемдік жануарлар емес, белгілі бір идеяны тасымалдаушылар болып табылған.

1 сурет. Мүйізі шиыршықталған арқар бейнесі. Ұзынкүңгей сайы.

2 сурет. Мүйізі шиыршықталған арқар бейнесі. Науакескен сайы.

3 сурет. Мүйізі шиыршықталған арқар бейнесі. Болыссай сайы.

Мысалы, арқар тек қана жануар емес, ол – күшті күдіреттіліктің нышаны деп есептелсе (фарн), бұғы Күннің символы саналған. Сондықтан сақтар әлеміндегі жануарлардың суреттері осы жануарларға табынушылық емес, табынушыға жеткізуші, соның образын тасымалдаушы ретінде қалыптасқан (Мартынов, 1987:14).

А.И. Мартынов сынды ғалымдар «суреттердің негізгі бөлігі аңдар мен аң аулау көріністерінің бейнесі және басты діни себептер – Құдайға қасиетті жануарлар арқылы ғибадат ету» деген қорытындыға келеді (Мартынов, 1987:14). Сондай-ақ, ғалымдар ерте темір дәуіріндегі жетекші суреттерде мұндай жануарлар қатарында – бұғы, тауешкі және арқар тұрғанын айтады.

Ежелгі көшпелі тайпаларда осы қасиетті жануарлар арқылы Көк Тәңірге, күнге, отқа, Жер-Анаға табынушылығының болғанын байқаймыз. Сақтардың дүниетанымдық бағдарын (күнге табынушылық) тас бетінен 3 нұсқада таңбаланғанын көре аламыз: 1-ші нұсқасы – күн басты құдайлар (адам кейіпінде – Таңбалы); 2-ші нұсқасы – жеке солярлық нышандар (дөңгелетенген – Ұзынкүңгей 2) 3-ші нұсқасы – жануарлар бейнесі (мүйіз – Ұзынкүңгей) (Кесте 1).

Демек, аталмыш нысандардағы тас бетіндегі суреттер жергілікті тайпалардың діни немесе мифтік көзқарастары (күнге табынушылық) арқар, бұғы, таутеке бейнелері арқылы беріліп отыр. Мұндағы арқар мүйізінің шиыршықталуы тіршілік көзі – күнді бейнелейді (күн жүйесін), сондай-ақ қайта көктеуі мен табиғаттың қайта оянуының, жаңа өмірдің басталуының, табиғат циклінің нышаны. Ғалым А.И. Мартынов жануарлардың мүйізінің солярлық нышанға айналуының ерекшелігін олардың қайта өсу қабілетімен байланыстырады. Жалпы мұндай суреттер Моңғолиядан басталып, Кавказ жеріне дейін таралған (Амаргазиева, Чекин, 2017:91). Бұл бейнелердің Еразия көшпелі халықтары өмір сүрген аймақтардың барлығында кездесуінің басты себебі, Еуразия тайпалары мен халықтарының идеялық пен эстетикалық дүниетанымының негізімен, яғни, біртұтас экономика, қоғамдық құрылыс, идеологияның қалыптасуымен байланысты болып табылады. Алайда, біз қарастырып отырған арқар бейнесінің дәлме-дәл басқа петроглифтерде қайталанғанын әзірше кездестіре қойған жоқпыз. Бұл Науакескен мен Ұзынкүңгей нысандарына тән ерекшелік болып саналмақ. Ал, жануар мүйізінің шиыршығына ұқсас таңбалар немесе лабиринттер көптеп кездеседі. Олардың атқарар қызметі мен мән-мағынасы бірдей дегіміз келеді. Мысалы, Лабиринттер немесе шеңберлер түрінде Құлжабасы, Сарыкөл, Доланалы петроглифтерінен көре аламыз, ал күрделі шиыршық формалары Қаратау жотасында кездессе, шиыршықты солярлық бейнелерді Нью Мексико және Аризона, Коста Рика, Сардиния, Норвегия,

Эквадор, Ирландия петроглифтерінен, Солтүстік-Шығыс Кавказ тауларындағы Аргун шатқалының қамал мұнараларындағы қабырға тастарындағы петроглифтерінен көре аламыз (сурет 4). Олар біз қарастырған нысандардағы петроглифтерге өте ұқсас. Алайда, бұл жерлерде олар жеке белгі ретінде тасқа салынса, біздің нысандарда олар арқар мүйізі арқылы берілген. Сонымен қатар, Аргун шатқалында кездесетін петроглифтер арасынан төртқұлақты белгі-таңбаны, саусақ салалары анық байқалатын күн қолды адам бейнелерін көреміз. Бір қызығы Ұзынкүнгеі петроглифтерінде де төрт жапырақты белгі – таңба осы мүйізі шиыршықталған арқар фигурасымен қатар салынып, бір тақтада орналасқан. Ал күн қолды адам бейнесі Болыссай мен Қыземшек шатқалында кездеседі.

4 сурет. Саусақтары салалы, екі қолын екі жағына жайған адам бейнесі мен таңбалар. Аргун шатқалы, Солтүстік Кавказ.

Төртқұлақты белгіні де (розетка) ғалымдар күн символикасына жатқызып келеді. Бұл белгі егіншілік күнтізбесімен байланысты. Төрт жапырағы жылдың төрт мезгілі және бір-біріне қарама-қайшылықты көрсетеді: күзде өліп, көктемде қайта тірілу, жаңдану, т.б. Сонымен қатар петроглифтердегі күнге табынушылықты айқындайтын солярлық белгілер – жарық пен жылу, өмір мен жақсылық нышаны болып табылады. Осылайша ерекше мифологиялық ойлар мен түсініктер көрініс тапқан символдық белгілер әліпбиі қалыптасқан. Ол әлемнің барлық халқына тиесілі болған. Себебі, шиыршық тәрізді солярлық белгілер негізгі адам баласының санасындағы архетиптер қатарына жатады.

Аңыз әңгімелерде, көне жазбаларда арқар аспан мен жерді байланыстырушы космологиялық жануар ретінде айтылады. Ә.К. Ақышев көне деректерді зерттей келе «Искусство и мифология саков» атты еңбегінде Ежелгі Шығыс елінде жануар мүйізі Өмір ағашы мен әлем осінің (бел ортасы) нышаны болған. Ригведа кітабында мүйізді өмір ағашын бейнелейтін құрбандық діңгегімен салыстырады. Сібір мен Орта Азия шаманизмінде мүйізді жануар екі әлемді байланыстырушы ортаңғы әлем деп танып, сол бойынша түсініктерін қолданбалы өнерде кеңінен пайдаланып, жартас бетінде де қасиетті жануардың бейнесін қашап отырған» дейді (Ақишев, 1984:36).

Қолданбалы өнерде арқар бейнесінің кеңінен таралғанын археологиялық қазба барысында табылған артефактілер дәлелдеп отыр. Есік, Аралтөбе, Елекесаз (Қазақстан), Акалаха (Алтай), Тува (Ресей), Бактрия жерлерінен табылған бас киімдер мен шырағандар және тағыда басқа бұйымдарға орнатылған алтыннан құйылған арқар мүсіндері табылған болатын. Бұл мүсіндердің көпшілігі сүйір төбеге бекітілуінің себебін зерттеуші Ә.К. Ақышев былай деп түсіндіреді: «Ол күн сәулесі» деп жорылса керек. Мұндай үнді еуропалық мифтік сарын семит тілдес халықтар арасында да кең таралған (ағашта ілінген алтын руна мотиві (мәтін. автор). Біз Есік композициясын Окунев стеллаларынан кездестіре аламыз. Әрине, бұл стеллалар «Әлем ағашының» (өмір ағашының. Автор) нышаны. Сондай-ақ, олардың схемасы Қытайдың Шань-йин дәуіріне тән «жер», «қошқар», «Ши құдайы», «ұрпақ» иероглифтерінің бір

бөлігі болып табылатын «баба» иероглифіне ұқсас болып келеді» (Ақишев, 1984:36). Ал ғалым К.М. Скалон сармат дәуіріне тиесілі ыдыстардағы зооморфтық стильге талдау жасай отырып, «қошқар (арқар. авт.) пішініндегі ыдыстар тұтқасы «құмыраны қорғайтын көркем бейне». Яғни, зооморфты тұтқа – ыдыстың және оның иесінің сиқырлы тұмары мен киесі болып табылып, сарматтардың діни нанымдарында маңызды рөл атқарады» деген пікір айтады (Литвинский, 1968:39). Үстірттегі шөлдер мен құдықтарға орнатылған тас астаулардың көбі мүйізді қойдың басы түрінде әспеттеліп безендірілуінің себебі, қой (арқар. автор) бейнесінің су стихиясымен, ылғалмен, тіпті мифопоэтикалық ұғымдармен байланысты болуында, сондай-ақ жоғарғы биліктің рөмізі саналатындықтан, оның бейнелерімен негізгі биліктің атрибуттары – тәж бен тақ таңбаланады. Қой үнді-иран және түркі діни-мифологиялық пантеондарында құдайларға бағышталатын құрбандық малдардың кезек-дәрежесі бойынша жылқыдан кейін екінші орында тұр (Тасмағанбетов, 2002:30). Бұл түсініктер мен ұғымдардың барлығы көне заманнан жеткен жазбаша деректерде де айтылып өткен.

Ежелгі ирандықтардың түсінігі бойынша қой құт, береке дарыған жануар (Хварна). Ал Яштада («ән-ұрандар» өте ежелгі дәуірден, кейде үнді-иран қауымы дәуірінен келе жатқан және Орта Азия мен оған жапсарлас жатқан Иран мен Ауғанстанның ертедегі тұрғындарының рухани өмірін зерттеуде көп ақпарат беретін құдайлардың ән-ұрандары.) *arunaca garisac* сөзі... «алтын тоқты» деген мағынада беріліп отыр (Ақишев, 1984:38). Ежелгі дәуірде қызыл түс пен алтын космологияның маңызды элементтері – күн мен оттың, мәңгіліктің, жылудың, символы болған. Яғни, «алтын тоқты» (арқар) – сарқылмас байлық пен берекенің нышанына айналған киелі жануар мағынасында айтылып отыр. Қазақ халқының мифтік желісіндегі аңыз-өңгімелер мен ертегілерінде де көптеген арқармен байланысты сюжеттер сақталған, олардың басым көпшілігінде арқарды қасиетті, космологиялық түсініктермен байланыстыра келе, оның тау рухы ретінде баяндайды. Мысалы, астрономиялық бір аңызда аңшы жігіт арқардың киелі құлжасын (қошқарын) атамын деп, өзі қапыда терең құзға құласа, ал «Үшарқар» ертегісінде тіпті, үш арқар аңшы-мергеннен қашамыз деп аспандағы жұлдыздарға айналады (Орион шокжұлдызына енген Үшарқар-таразы).

Жоғарыдағы келтірілген ғалымдар пікірі мен өз зерттеулерімізден шығар нәтиже: жалпы арқар тек қана жануар емес, ол – күшті құдіреттіліктің нышаны (үнді-ирандықтардың жазба деректерінде кездесетіндей фарн, Хварна ұғымымен тығыз байланысты). Сондай-ақ сақтар мұндай жануарларға табынбаған, табынушыға жеткізуші, соның образын тасымалдаушы, тілегін жеткізуші ретінде қарап, оның бейнесін тасқа қашап, қолданбалы өнерде кескіндеген пікірді ұстанатынын алға тартады; Арқардың космологиялық түсініктерге, жоғарғы әлемге ұмтылушы қасиетке ие жануар болғанын тұжырымдаймыз. Демек ертедегі халықтардың діни көзқарастары мен нанымдарында арқарға қатысты ғұрыптық-салттық қарекеттері мен мифтік түсініктердің күрделі әрі бірегей жүйесі қалыптасқан.

Қорытынды. Қола дәуірінің және ерте темір ғасырының (сақ дәуірінің) арасында ұзақ уақыт кезеңі жатқанына қарамастан, тас бетіндегі бейнелеу өнерінің дамуында ескі стилистикалық техниканың сақталғанын байқауға болады және олар жаңа пайда болған мотивтермен өзіндік үйлесімін тауып, ертедегі символдық белгілерді жандандыра түскен. Мысалы, осындай символдық белгілер мен бейнелердің бірі – солярлық символдар болып табылады. Солярлық символдар Еуразия континентін (Британ аралдарынан, Орталық Еуропа, Скандинавия, Сібір мен Кореяға дейін) мекендеуші халықтардың мәдениетінде қола дәуірінде-ақ кеңінен таралған және ол Күнге табынушылықты көрсететін өнердегі негізгі элемент. Сақ дәуірінде бұл элементтер «аң» стилімен өріле келе, киелі жанурлар кейіпімен тұтасып, мифтік бейнелер пайда болған. Сақ дүниетанымында мифологиялық бейнелердің бірі – арқар болып есептелген. Мысалы: Болассай петроглифтеріндегі жанура мүйізінің ортасындағы дөңгелек таңбада кресті көре аламыз. Бұл идеограмма көктегі күн дискісінің үздіксіз қозғалысын, мифологиялық күн арбасының бейнесі. Сондай-ақ, ол таудың мұз басқан шыңында мекендеуші жануар, сол себепті де, Тәңірге бір табан жақын, кіршіксіз тазалықтың, сарқылмас байлықтың, еркіндік пен биліктің символына айналған. Арқар мүйізі табиғатында жануар жасы ұлғайған сайын шенберлене шиыршықтала, сақилана

түседі, сол мүйізіндегі сақинаға қарап оның жасын анықтайды. Бұл дүниетанымдық тұрғыда жылдық цикл, өмір цикліне парапар қойылып, ол арқылы (тіпті күнтізбеде қолданып) уақыт өлшемі анықталады. Осы әрекетті Ұзынкүңгей жартастарындағы петроглифтен байқаймыз. Ертедегі адамдар жануардың мүйізі мен оның өзіне тән ерекше қасиеттерін ескере келе «ол жоғарыдағы наным-сенімдерді тасымалдаушы күдіретке иелік етеді» деп сеніп, оның сұлбасын тасқа қашаған болса керек.

Тіпті «бұл орын ертедегі обсерваториялық қызметті атқарған ба?» деген ойға келеміз. Сонымен қатар, мұндағы акустиканың өте жақсы болуы ғұрыптық рәсімдерді өткізуде маңызды рөл атқаруы әбден мүмкін. Кейінгі кездерде европалық ғалымдар «шиыршық түріндегі петроглифтер – күн күнтізбелері болуы мүмкін» деген болжам жасауда (Америка, 2018).

Сонымен, арқар сақ дүниетанымында – Құдайға құлшылық етудегі әрекеттер мен идеаларды тасымалдаушы күшке иелік еткен қиелі жануар. Науакескен, Болыссай және Ұзынкүңгей жартастарында оның сұлбасы осы себепті де негізгі бейне ретінде және мүйізіне аса ден қойылып, ондағы шеңберленген шиыршықтар қанық етіліп қашалған.

Аталмыш жартас бетіндегі басқада сюжеттер мен композициялар және жекелеген символдық бейнелер алдағы уақытта тыңғылықты зерттелсе, ежелгі қазақ жерін мекендеуші халықтардың дүниетанымы мен наным-сенімдері жөнінде көптеген сұрақтарға жауап табылып, олардың мифтік-ғұрыптық түсініктерінің бірегей жүйесі анықталар еді деген қорытындыға келеміз. Себебі, Қазақстанның тасқа салынған гравюралары, ата-бабаларымыздың бізге қалдырған ұлы мұрасы – көне заман жайында дерек беретін даусыз жәдігер болып табылады (Маргулан, 2003:8).

Кесте 1. Ежелгі тайпалардың дүниетанымдық бағдарындағы күнге табынушылықтың тас бетіне 3 нұсқада таңбалануы:

Атаулары	Петроглифтер мен нышандар	Нысандар
Күн басты құдайлар		Таңбалы
Жеке солярлық нышандар		Ұзынкүңгей 2
Жануарлар бейнесі		Ұзынкүңгей

Әдебиеттер:

- Акишев А.К. Искусство и мифология саков. Алма-Ата: «Наука». 1984. 176 с.
- Аманжолов А.С. Древние надписи и петроглифы хребта Кетмень (Тянь-Шань) // Известия АН КазССР. Сер. обществ. наук. Алма-Ата, 1966. № 5.
- Амаргазиева А.Ж., Чекин А. Г. Науакескен мен Қыземшек петроглифтері // Отан тарихы №1 (77) 2017. Алматы: Ш. Уалиханов атындағы Тарих және этнология институты, 2017. Б. 89-96.
- Америка глазами натуралиста: Наскальные рисунки индейцев // <https://planetguide.ru/academy/entry/559/>. 6 сентября 2018 г.
- Бабаларсөзі: Жүзтомдық. 78-том. Қазақмифтері. Астана: Фолиант, 2011. 489 б.
- Байпаков К.М., Марьяшев А.Н., Потапов С.А. Тамгалы петроглифтері. Алматы, 2016. 86 с.
- Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. Киев: Науковадумка, 1983. 136 с.
- Бессонова С.С. Религия скифов. Николаев: МП «Возможности Киммерии», 1997. 24 с.
- Бейсенов А.З., Марьяшев А.Н. Петроглифы раннего железного века Жетысу. Алматы: Хикари, 2014 г. 155 с.
- Вопросы интерпретации и семантики петроглифов // http://contents.nahf.or.kr/item/item.do?levelId=ag_r_0005_0010_0060. 6 сентября 2018 г.
- Идеология и мифология саков Семиречья. [Текст]: отчет о НИР (итог.): 16-25 / Государственный историко-культурный заповедник-музей «Иссык»; рук. Мухтарова Г.Р.; исполн.: Джасыбаев Е. А. [и др.]. Алматы, 2017. 79 с. № ГР 0111РК00329. Инв. № 0218РК01399.
- Қанарбаева Б. Қазақтың наным-сенімдерінің фольклорындағы көрінісі. Алматы, Жазушы, 2004. 287 б.
- Литвинский Б.А. Кангюйско-сарматский фарн (к историко-культурным связям племён южной России и Средней Азии). Душанбе: «Дониш», 1968. 120 с.
- Маргулан А.Х. Петроглифы Сарыарки. Гравюры с изображением волчьего тотема. Каменные изваяния Улытау. 3-4 том. Сочинения. Алматы, 2003. 138 с.
- Мартынов А.И. О мировоззренческой основе искусства скифо-сибирского мира. // Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. Новосибирск: Наука, 1987 г. С 13-2510.
- Марьяшев А.Н., Железняков Б.А. Древности Кулжабасы. Алматы, 2013. -150 с., илл.
- Рогожинский А.Е.. Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы. Алматы, 2011. 342 с.
- Самашев З., Жетібаев Ж. Қазақ петроглифтері (көне тамыры мен сабақтастығы). Алматы: «Иль-тех-кітіп». 2005. 130 б.
- Самашев З. Жетісу жартас суреттері. Баянжүрек. Астана:Ә.Х.Марғұланатындағы Археология институтының Астана қаласындағы филиалыныңбаспа тобы, 2012. – 240 б.
- Тасмағанбетов И. Құлпытас. Астана: ОФ «Берел». 2002 ж. 392 б.
- Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX в. – началаXX в.). Алма-Ата: Ғылым, 1991. 214 с.
- Шаронова Е.М. Петроглифы Семиречья. Алматы, 2016. 45 б.

References:

- Akishev A. K. Iskusstvo I mifologiya sakov. Alma-Ata: «Nauka». 1984 g. 176 s. [in Russian].
- Amanzholov A. S. Drevnie nadpisi I petroglyfy Srednei Azii hrebta Ketmen (Tien Shan) // Izvestiya AN Kazakh SSR. Ser. Obshstvennaya nauka. Alma-Ata, 1966 g. № 5. [in Russian].
- Amargaziev A. Zh., Chekin A. G. Nauakesken men Qyzemshek petroglivteri // Otan tarihy №1 (77) 2017. Almaty: Sh. Ualihanov atyndagy Tarih zhane etnologiya instituty, 2017. 89-96. [In Kazakh].
- Amerika glazami naturalista: Naskal'nyye risunki indeytsev // <https://planetguide.ru/academy/entry/559/>. 6 sentyabrya 2018 g. [in Russian].
- Babalarsozi: Zhuztomdyk, 78-tom. Qazaqmifteri. Astana: Foliant, 2011. 489 b. [In Kazakh].
- Baipakov K. M., Mariyashev A. N., Atapov S. A. Tamgaly petroglifteri. Almaty, 2016. 86 s. [In Kazakh].
- Bessonova S. S. Religioznye predstavleniya skifov. Kiev: Naukovadumka, 1983. 136 s. [in Russian].
- Bassonova S. S. Religiya skifov. Nikolaev: MP «Vozmozhnosti Kimmerii», 1997. 24 s. [in Russian].
- Beisenov A. Z., Mariyashev A. N. Petroglify rannego zheleznogo veka Zhetysu. Almaty: Hikari, 2014 g. 155 s. [in Russian].
- Voprosy interpretatsii I sementiki petroglifov. // http://contents.nahf.or.kr/item/item.do?levelId=ag_r_0005_0010_0060. 6 sentyabrya 2018 g.
- Ideologiya I mifologiya sakof Semirechiya. [Tekst]: otchet o NIR (itog.): 16-25 / Gosudartvennyi istoriko-kul'turnyi zapovednik-muzei «Issyk»; ruk. Muhtarova G. R.; ispoln.: Dzhasybaev E. A. [i dr.]. Almaty, 2017. 79 s. - № GR 0111RK00329. Inv. № 0218RK01399. [in Russian].
- Kanarbaeva B. Qazaqtynnanym-senimderininfal'kloryndagykorinisi. Almaty, Zhazushy, 2014.

278 b. [In Kazakh].

Litvinskii B.A. Kangyuisko-sarmatskii farn (kisoriko-ku'lturnym svyazyam plemen yuzhnoi Rossii i Srednei Azii). Dushanbe: «Donnish», 1968. 120s. [in Russian]. Литвинский Б.А. Кангюйско-сарматский фанн (к историко-культурным связям племён южной России и Средней Азии). Душанбе: «Дониш», 1968. 120 с. [in Russian]

Margulan A.H. Petroglify Saryarki. Gravyury s izobrazhenie mvolchego totema. Kamennye izvoyaniya Ulytau. 3-4 tom. Sochineniya. Almaty, 2003. 138 s. [in Russian].

Martynov A. I. O mirovoznrencheskoi osnove iskusstva skifo-sibirskogomira. // Skofo-sibirskii mir. Iskusstvo i ideologiya. Novosibirsk: Nauka, 1987 g. S 13-25 10. [in Russian].

Mariyashv A.N., Zheleznyakov B.A. Drevnosti Kulzhabasy . Almaty, 2013. 150 s., ill. [in Russian].

Rogozhinskii A.E. PetroglifyarhiologicheskogolandshaftaTamgaly. Almaty, 2011. 342 s. [in Russian].

Samashev Z., ZhetibekovZh. Qazaq petroglifleri (konetamyry men sabaktastygy). Almaty «Il'-the-kitap» 2005. 130 b. [In Kazakh].

Samashev Z., Zhetisu zhartas suretteri. Bayan zhurek. Astana: A. H. Margulan atyndagy arheologiya institutynyn Astana qalaqsyndagy filialynyn baspa toby, 2012. 240 b. [In Kazakh].

Tasmaganbetov I. Kulpytas. Astana: OF «Berel». 2002 zh. 392 b. [In Kazakh].

Toleubaev A.T. Relicty doislamskih verovaniy vsemenoi obriadnosti kazakhov (XIX v – nachala XX v). Alma-Ata: Gylym, 1991. 214 p. [in Russian].

Sharonova E.M. Petroglify Semirechiya. Almaty, 2016. 45 b. [in Russian].

IRSTI 03.41.91

THE UPPER LAYERS OF ZHUANTOBE ANCIENT TOWN ACCORDING TO NUMISMATICS

Altyn S. Ualtayeva¹, Boris A. Zheleznyakov²

¹candidate of historical sciences, associate professor. Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Almaty, Kazakhstan E-mail: altyn.lazzat@mail.ru.

²PhD student at Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan E-mail: boriszheleznyakov@mail.ru

Abstract. The article introduces with wide scientific turnover data on results of researches in 2004-2012 about the ancient and medieval town Zhuantobe. This research conducted according to the State Programs aimed on studying of cultural heritage of Kazakhstan initiated by the President N.A. Nazarbayev. First of all, it is results of the researches in the top occupation layers of this ancient town. Authors made analysis of all conducted researches about this extraordinary place, starting with the first centuries of AD till the period of active penetration of Islam into Southern Kazakhstan. It is the special place of ancient town culture in Southern Kazakhsatn, according to the general planning of the ancient town (the giant horseshoe form - the geoglyph) which hasn't undergone any changes for the long period of existence. In archaeological and historical science of Kazakhstan in the last decades the chronology of Islamization processes and the rate of "demolition" of the stable pagan traditions was one of the main debatable issues. Article gives answers to these questions, in particular, according to numismatic finds.

Key words: Sassanians, Tyurgesh, Kangyuy, Southern Kazakhstan, Middle Arys River Valley, ancient and medieval town, Zhuantobe, Hosrov II.

ҒТАХР 03.41.91

НУМИЗМАТИКА БОЙЫНША ЖУАНТӨБЕ ҚАЛАШЫҒЫНЫҢ ЖОҒАРҒЫ ҚАБАТТАРЫН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Уалтаева Алтын Слямкайдарқызы¹, Железняков Борис Анатольевич²

¹т.ғ.к., қ. профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих институты Алматы, Қазақстан. E-mail: altyn.lazzat@mail.ru.

Мазмұны
Содержание
Contents

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY

Кузембаев Н.Е.
УЧЕНЫЙ ЕВРАЗИЙСКОГО МАСШТАБА: К 80-ЛЕТИЮ ВЫДАЮЩЕГОСЯ
КАЗАХСТАНСКОГО ВОСТОКОВЕДА Б.Е. КУМЕКОВА.....5

Игибаев С.К., Құдайбергелулы Б.
ДАХШЛЕЙГЕР Г.Ф., ВКЛАД В ИСТОРИЧЕСКУЮ НАУКУ
И В РАЗВИТИИ ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....15

Kalybekova M.Sh.
HISTORY OF KAZAKHSTAN ACCORDING TO POLISH ARCHIVES.....28

Жамолова Д.М.
ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ И БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ
О ТРАДИЦИОННОЙ И НОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....39

ҰЛЫ АБАЙДЫҢ 175 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫ
175 ЛЕТИЕ ВЕЛИКОГО АБАЯ
GREAT ABAY'S 175th ANNIVERSARY

Абуев К.К., Шарипова А.Б., Осипова Ж. К.
ИЗВЕСТНЫЕ КОКШЕТАУЦЫ О ВЕЛИКОМ АБАЕ.....50

ТАРИХ ЖӘНЕ ТҮЛҒА
ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТЬ
HISTORY AND PERSONALITY

Тайман С.Т.
ТҮРКІСТАНДАҒЫ БАСМАШЫЛАР ҚОЗҒАЛЫСЫ
ЖӘНЕ МҮСТАФА ШОҚАЙ.....62

Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б.
НЫҒМЕТ НҮРМАҚОВТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ
РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ.....72

ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY

Оразбаева А.И.
ЖУЗОВАЯ СТРУКТУРА КАЗАХОВ КАК
СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ.....84

Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА
В МЛАДШЕМ ЖУЗЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII - НАЧАЛО XIX ВВ.).....96

Капаева А.Т.
ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЦЕНАТСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....107

**КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД
KAZAKHSTAN HISTORY IN SOVIET PERIOD**

Шілдебай С.Қ.
КЕҢЕС ОДАҒЫНДАҒЫ ИНДУСТРИАЛАНДЫРУ САЯСАТЫНА
ҮЛТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАРСЫЛЫҒЫ.....122

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Матыжанов К.І.
ОТБАСЫЛЫҚ-ҒҰРЫПТЫҚ ФОЛЬКЛОР МЕН
ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРДІ САЛЫСТЫРА ТАЛДАУ.....136

Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө.
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ӨКІРЕШ АТА ЕСКЕРТКІШІ СЫР ШЕРТЕДІ.....147

Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ., Қасенова Ә.Д.
БӘБІШ МОЛА 7 КӨЗЕШІЛЕР ЕЛДІ-МЕКЕНІНДЕГІ
ҚЫШ ЫДЫСТАР.....157

Бекзатқызы И.
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУ
МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ.....169

Амаргазиева А.Ж.
НАУАКЕСКЕН, БОЛЫССАЙ ЖӘНЕ ҰЗЫНКҮНГЕЙ
ЖАРТАСТАРЫНДАҒЫ АРҚАР БЕЙНЕСІНІҢ
СЕМАНТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕСІ.....181

Ualtayeva A.S., Zheleznyakov B.A.
THE UPPER LAYERS OF ZHUANTOBE ANCIENT TOWN ACCORDING
TO NUMISMATICS.....190